

KLEINE TYPOLOGIE VAN DE VERTALER

KIM ANDRINGA

Vertaalwetenschappers proberen al decennia-, zo niet eeuwenlang, een ordening aan te brengen in de grote verscheidenheid aan producten en activiteiten die we aanduiden met de term 'vertaling'. Of hun benadering nu normatief is of descriptief, functionalistisch of linguïstisch (en zo kunnen we nog wel even doorgaan), wat hen uiteindelijk interesseert is het systeem, de manier waarop de brontekst vorm krijgt in de doeltaal. Dit geldt zelfs voor neuro- of psycholinguïstische benaderingen die proberen te doorgronden wat zich tijdens het vertalen afspeelt in het vertalersbrein: oog voor de rest van de hersenpan waarin die *black box* zit ingebouwd, is er doorgaans weinig. Zelfs Lawrence Venuti, verklaard tegenstander van de onzichtbaarheid van de vertaler, houdt uiteindelijk een pleidooi voor handhaving van bepaalde talige of culturele eigenaardigheden van de brontekst. Wat de vertaler voor eigenaardig sujet is, dat wil kennelijk niemand echt weten. Hieronder volgt niettemin een voorzichtige poging wat licht te werpen op aard en gewoonten van deze discrete beroepsgroep. Voor het leescomfort zal ik het overal hebben over 'de vertaler' en 'hij', maar vanzelfsprekend zijn ook de vertaalsters daarbij van harte inbegrepen.

Het is natuurlijk niet helemaal juist dat er nooit iets over de vertaler gezegd wordt. Een van de meest gehoorde gemeenplaatsen is wel dat de vertaler de beste lezer is. Een uitspraak die meer dan een grond van waarheid bevat en die verklaart waarom de vertaler, in tegenstelling tot de vertaalwetenschapper, nooit met pensioen gaat – laat staan met emeritaat, hoe verdienstelijk hij ook mag zijn. De vertaler kan pas met pen-

sioen als de lezer ermee uitscheidt. Probeert hij op zijn lauweren te rusten, dan zit hij op hete kolen, niet zozeer omdat zijn honoraria niet voldoende zijn voor een comfortabel *farniente*, als wel omdat hij de slaaf is van zijn hersens. Bij het lezen van een tekst begint het rond te zingen in zijn hoofd, zoals een dirigent die een partituur leest voor zijn geestesoor de instrumenten al hoort klinken. Soms spontaan, als de vertaler dacht voor zijn plezier een boek te lezen maar de vertaling zichzelf al doende als het ware aan hem opdringt, maar net zo goed wanneer de relatie tussen vertaler en tekst een verstandshuwelijk is, gearrangeerd door een uitgever of andere opdrachtgever. Vroeg of laat komt er een moment waarop de vertaler het mechaniekje van de hem toegewezen lectuur haast instinctief begint te toetsen aan zijn doeltaal. Wat de taal uitdrukt is op zo'n moment haast bijzaak; hoe hij het uitdrukt, hoe twee verschillende talen dat doen, ieder op zijn eigen wijze, dat is wat de vertaler proefondervindelijk probeert te doorgronden, als een goochelaar die zich steeds nieuwe verwisseltrucs eigen probeert te maken. De ultieme truc, dat is helaas tovenarij, en die bestaat al evenmin als de ultieme vertaling.

Dit taalfetisjisme, als we het zo mogen noemen, sluit natuurlijk niet uit dat de vertaler ook een gezonde belangstelling heeft voor het inhoudelijke, een haast grenzeloze nieuwsgierigheid, een bereidheid zich voor van alles en nog wat te interesseren, soms oppervlakkig, soms tot in de kleinste details, naar gelang de aard van de vertaalklus die hij onder handen heeft. Behalve een goochelaar is de vertaler in ons digitale tijdperk dan ook vaak een googelaar, net als de auteurs die hij vertaalt trouwens, want ook zij maken zich graag schuldig aan instantieruditie uit de koker van Wikipedia of YouTube. Grasduinend in de wonderse wereld van internet surft hij een onwaarschijnlijke browsergeschiedenis bij elkaar waar elk politierechercheerteam zich de haren bij uit het hoofd zou trekken. Hij bladert door boeken die geen bibliotheek ooit uitleent, gaat te rade bij vakmensen uit de meest onverwachte beroepsgroepen en houdt aan al dat speurwerk de algemene ontwikkeling over van de generalist bij uitstek, want hij weet weinig van veel.

Er lopen in Nederland naar het schijnt nogal wat gefrustreerde schrijvers rond: leraren Nederlands, literatuurwetenschappers en lite-

raire critici krijgen dit verwijt geregeld naar hun hoofd geworpen. Geldt dit ook voor de vertaler? Verwoordt hij andermans ideeën in andermans stijl omdat het hemzelf aan dat alles ontbreekt? En als dat zo is, hoe staat hij dan tegenover het product van zijn eigen arbeid? Dat niet elke vertaler een schrijver had willen zijn lijkt me duidelijk – niet zelden is hij het trouwens ook. Maar enige frustratie is hem niet vreemd, want zoals hierboven al gesteld werd: de ultieme vertaling bestaat niet. De vertaler moet ermee leven dat zijn werk, ondanks zijn precisie en perfectionisme, maar een benadering is van het origineel – en een van de vele benaderingen die mogelijk is. Dat leidt tot het wat paradoxale gegeven dat hij zelf altijd het origineel hoger zal stellen dan een vertaling, of die nu door hemzelf gemaakt is of door een vakbroeder, al kan hij in het laatste geval misschien nog wat heimelijk genoeg beleven aan diens onhandigheidjes. Al met al is het tot nu toe geschetste beeld van de vertaalactiviteit dat van een nogal egoïstisch en solitair genoeg. Maar de vertaler reduceren tot een wereldvreemd onzichtbaar wezen, dat gaat te ver. Wat hem dan nog meer drijft, de gevallen buiten beschouwing gelaten waarin hij louter om den brode achter zijn computer kruipt? Vaak kan een zeker altruïsme hem niet ontzegd worden, zo bewijst bijvoorbeeld het succes van het Schwob-project (<http://en.schwob-books.eu>): hij wil zijn vondsten delen met zijn taalgenoten, ze ontsluiten voor wie die vreemde taal niet machtig is, de doelcultuur verrijken of de bekendheid van de broncultuur vergroten. Vooral een eeuw of twee geleden ging die generositeit nogal eens gepaard met een ware zendingsdrang. De vertaler als mens met een missie. Dat daarbij niet onmiddellijk gedacht moet worden aan kruisbeeld en bijbel bewijzen bijvoorbeeld de vertalers die tot de Tweede Wereldoorlog Multatuli naar het Frans vertaalden: achtereenvolgens de christelijke saint-simonistische vrijdenker Adriaan Nieuwenhuis, de anarchist Alexander Cohen en de militante socialist Lode Roelandt en Cesar de Paepe spanden Douwes Dekker voor hun karretje. Hier werd de vertaalde tekst een geleend instrument, een geïmporteerd wapen in de strijd tegen de macht van kerk en staat die de arbeider onderdrukten en onmondig probeerden te houden.

Aan de overkant van het strijdperk stonden de moraalridders al klaar, de vertalers die zich verantwoordelijk voelden voor het zielenheil van

hun onschuldige lezers en in de hoogtijdagen van de verderfelijke volkslectuur de schade probeerden te beperken. Zo besloot in 1861 ene André Carl, over wie ik u verder helaas niets kan vertellen, dat hij in zijn Franse vertaling van de *Betuwsche novellen* van Jan Jacob Cremer (1827-1880) niet kon volstaan met een verklarende voetnoot bij het exotische drankje jenever, maar dat hier een vermanende toevoeging op zijn plaats was:

Sorte d'eau-de-vie de grains, dont le peuple fait malheureusement un usage immodéré en Hollande et dans les contrées voisines. (Cremer 1861: 190)

Soort sterke drank bereid uit graan, door het volk in Nederland en de aangrenzende gebieden helaas in onmatige hoeveelheden geconsumeerd. (mijn vertaling – KA)

Hoewel Cremer zelf toch door zijn tijdgenoten als een stichtelijk auteur beschouwd werd, was hij kennelijk in de ogen van Carl nog niet streng in de leer genoeg voor de Franse lezers, getuige een andere voetnoot. De eerlijkheid gebiedt me erbij te zeggen dat de novellebundel van Cremer verscheen in een reeks met de sprekende naam 'Les Romans Honnêtes' – je zou het bijna kunnen vertalen met 'nette romans' – en het hier dus evengoed een redactionele ingreep zou kunnen betreffen. In tegenstelling tot de vorige is deze voetnoot ook in de oorspronkelijke Nederlandse tekst aanwezig, waar hij als volgt luidt:

In verscheidene dorpen van ons vaderland, heeft de schoolmeester het recht – of matigt zich dat aan – om éene of meer geiten op het kerkhof te laten grazen. (Cremer 1878: 256)

In de woorden van André Carl wordt dit:

Dans plusieurs villages de la Hollande, le cleric de paroisse ou l'instituteur a le droit de laisser brouter une ou deux chèvres dans l'intérieur du cimetière. (Cremer 1861: 172)

Behalve de opduikende parochieklerk zien we hier dat Carl geen kritiek duldt op schoolmeesters. De kleine subversiviteit die Cremer zich permitteert wordt geschrapt, gezien het doelpubliek van de reeks: vrouwen, jongedames, jongens, arbeiders en plattelandsvolk. Eigenlijk iedereen behalve de verlichte burgerman wiens evenwichtige geest niet door immorele lectuur aan het wankelen gebracht kan worden, zo blijkt aan het eind van het boek, waar een lofzang van meerdere pagina's op de nieuwe reeks, ontleend aan het (dames)tijdschrift *La Mode Nouvelle*, gereproduceerd wordt. De vertaler heeft het goed met zijn lezers voor.

En wat nu eigenlijk het mooiste is? Op de dag dat ik, als vertaalwetenschapper, in de Franse Bibliothèque Nationale deze voetnoot bij J.J. Cremer las, liepen er in de binnentuin van diezelfde bibliotheek drie geiten te grazen. Misschien is dat de ultieme kenschetsing van de vertaler: een vriendelijke herkauwer omringd door boeken.

BIBLIOGRAFIE

- Cremer, Jacob Jan. 1861. *Scènes villageoises du pays de la Gueldre*. Traduites du hollandais avec l'autorisation de l'auteur par André Carl. Paris/Tournai: Casterman, coll. 'Romans honnêtes'
- Cremer, Jacob Jan. 1878. 'Een reisgezelschap', in: id., *Romantische werken. Deel 1*. Leiden: D. Noothoven van Goor. Online geraadpleegd (16 jan. 2019) op: https://www.dbnl.org/tekst/cremoo1roma02_01/cremoo1roma02_01_0011.php